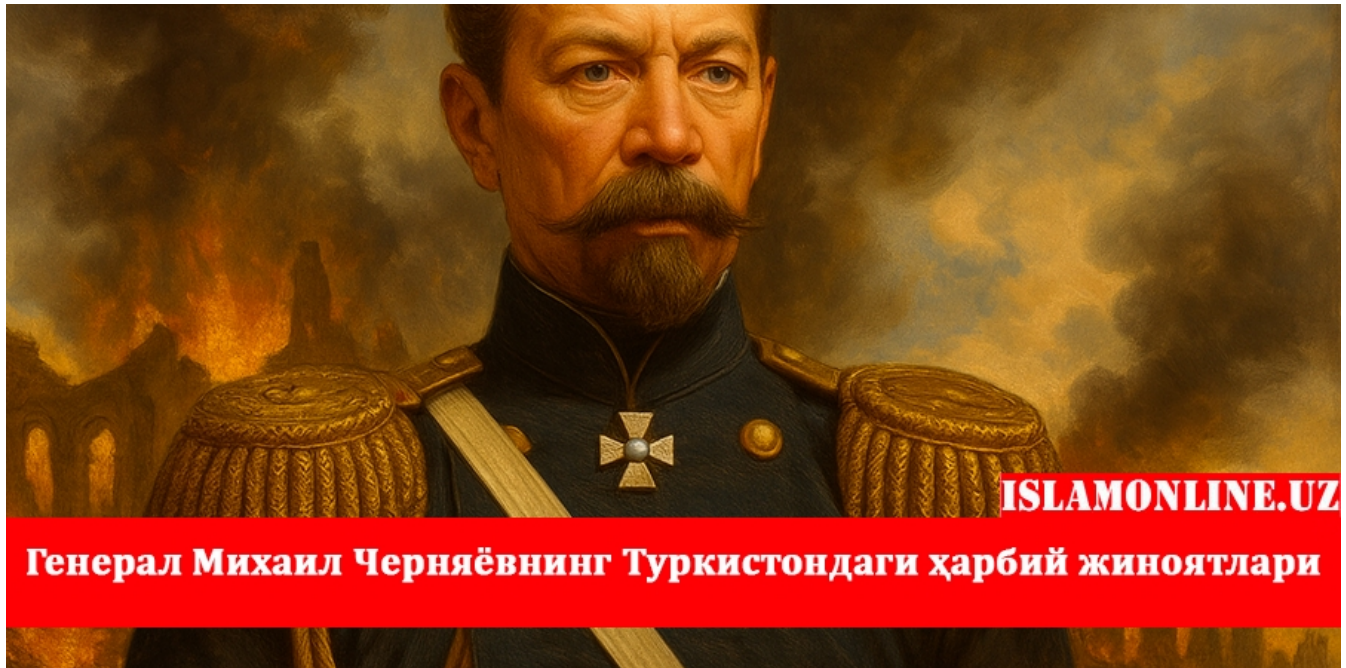

XIX аср ўрталарида Россия империяси Марказий Осиёга харбий юришлар бошлаб, минтакани босиб олиш сиёсатини амалга ошира бошлади. Бу жараёнинг етакчи фигураларидан бири бўлган генерал Михаил Григорьевич Черняёв 1864–1865 йилларда Чимкент ва Тошкент каби тарихий шаҳарларни зўравонлик билан эгаллади. Унинг харбий ҳаракатлари шу қадар шафқатсиз ва мустаҳкамлаштирилган зўравонликка асосланган эдики, бугунги кундаги халқаро ҳуқуқий мезонларга кўра, унинг фаолиятини харбий жиноятлар деб баҳолаш мумкин. Унинг амаллари фақат харбий мақсадларга қаратилмаган, балки бутун бир халқнинг маданий, сиёсий ва иқтисодий ҳаётини издан чиқаришга қаратилган устувор мустамлакавий сиёсат намунаси сифатида намоён бўлган.

Тошкентни босиб олишда амалга оширилган зўравонликлар

1865 йилда Тошкент шаҳрига қилинган муҳосара пайтида Черняёв ўз қўшини билан икки ой давомида шаҳарни тўлиқ қуршаб, уни артиллерия зарбалари билан вайрон қилди. Муҳосарадан кейинги ҳал қилувчи ҳужум пайтида рус армияси шаҳарга ёппасига кириб келиб, нафақат мудофаа қилаётган харбийлар, балки кўплаб тинч аҳоли, жумладан аёллар, кексалар ва болаларни ҳам қатл қилди. Манбаларга кўра, юзлаб фуқаролар ҳалок бўлган, кўплаб уйлар ва дин муассасалари талон-торож қилинган. Бу ҳаракатлар уруш қонунларига ҳам, инсонпарварлик тамойилларига ҳам зид эди.

Бугунги халқаро ҳуқуқда тинч аҳолига қасддан зарар етказиш, қуролсиз инсонларни қатл қилиш, уларнинг ҳимоясиз эканини била туриб уларга зўравонлик қилиш — харбий

жиноятлар каторига киради. Черняёвнинг Тошкентга кириши пайтида содир этилган оммавий отишмалар ва катллар ана шундай таснифда баҳоланади.

Мулкни талон-торож килиш ва маданий меросга тажовуз

Черняёв ва унинг армияси факат харбий устунликка эришиш билан чекланиб қолмаган, балки шаҳарнинг иқтисодий ва маданий асосларини ҳам йўқ қилишга бел боғлаган. Шаҳарга кирган рус аскарлари бой тижорат марказларини, қарвонсарой ва бозорларни мусодара қилган, маҳаллий аҳолининг мол-мулкни давлат номи билан тортиб олган. Уларнинг айримлари сўзсиз равишда армия эҳтиёжлари учун "қўлланилган", аммо ҳеч қандай компенсация берилмаган. Масжидлар ва мадрасалар эса вақтинча харбий штаб, омбор ва бошқа мақсадларда ишлатилган.

Бу ҳолатлар Женева ва Гаага конвенцияларида таъкидланган "маданий объектларга нисбатан эҳтиром" тамойилига бутунлай зид эди. Черняёв бу каби қонунбузарликларни ўша пайтдаги империя манфаатлари билан оқлашган, аммо тарих уларни маданий қиргин сифатида ёдда сақлади.

Маҳаллий бошқарувни йўқ қилиш ва сиёсий мустақилликни инкор этиш

Черняёв Тошкентни эгаллаганидан сўнг шаҳар бошқарувини бутунлай ўзгартирди. Маҳаллий қозилар, уламолар, шайхлар ва катта шахслар лавозимларидан четлатилди. Уларнинг ўрнига рус харбий маъмурлари тайинланди. Суд тизими, молия назорати, маориф ва ички назорат органлари рус маъмуриятига ўтказилди. Бу Марказий Осиё тарихида маҳаллий ўзини бошқариш тизимига қарши амалга оширилган илк тўлиқ зўравон сиёсий операция бўлди.

Бу ҳолат Черняёвнинг зўравонликни факат харбий эмас, балки мафкуравий қурол сифатида ҳам ишлатганини кўрсатади. У халқни диний, ҳуқуқий ва ахлоқий асосларидан маҳрум қилган ҳолда тўлиқ империявий тобе ҳолатга туширишни мақсад қилган.

Черняёв ҳақида тарихий танқидлар

Черняёвнинг фаолияти ҳатто ўша даврнинг айрим рус амалдорлари орасида ҳам баҳсларга сабаб бўлган. Петербургдаги айрим доиралар унинг ҳаракатларини шошма-шошарлик, марказий ҳокимиятни четлаб ўтган ўзбошимчалик сифатида баҳолаган. Черняёв мустамлақачилик сиёсатида ҳам агрессив ёндашуви билан ажралиб турган. У ўзига боғлиқ ҳудудларда одамларнинг маданияти ва динига нисбатан ҳеч қандай ҳурмат намоён қилмаган, балки уларни "турмуш даражаси паст халқлар" сифатида баҳолаган.

Айрим рус тарихчилари ҳам унинг хатти-ҳаракатларини каттик танқид қилган. Унинг Туркистонда қилган зўравон ҳаракатлари, ҳатто рус қонунчилиги нуктаи назаридан ҳам қонуний бўлмаган, балки харбий миссиялар ортидаги шахсий манфаатлар билан уйғунлашган деб баҳоланган.

Хуллас, Генерал Михаил Черняёв Туркистон тарихи учун қайгули сиймо бўлиб қолган.

Муаллиф:

29.06.2025 18:02 -

Унинг харбий фаолияти — зўравонлик, зулм, маданий йўк килиш ва сиёсий мустакилликни инкор этиш билан шаклланган. Тошкентни босиб олиш пайтида ва ундан сўнгги амаллари халқ ҳуқуқларига, маданий меросга ва инсон кадрига нисбатан очик тажовуз бўлган. Черняёвни бугунги кун стандартлари бўйича бахоласак, уни харбий жиноятчи сифатида таърифлаш тўғри бўлади. Шу боис у факат тарихий шахс эмас, балки мустамлакачилик зўравонлигининг тимсолларидан бири сифатида тилга олинаши лозим.

Абу Муслим (журналист, профессор)